

Пилипченко О.О.*доктор філософії в галузі економіки,
докторант,**Міжрегіональна Академія управління персоналом;
керуючий партнер,**Адвокатське бюро «Олега Пилипченка»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>***Pylypchenko Oleh***Interregional Academy of Personnel Management;
Law Firm «Oleh Pylypchenko»*

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД PECULIARITIES OF MIGRATION POLICY IN THE SOVIET PERIOD

Анотація. Стаття присвячена вивченню міграційної політики в радянський період. Аналіз міграційної політики СРСР дає змогу глибше зрозуміти механізми управління і контролю міграції в країні з жорстко вибудованою вертикаллю влади. Автор аналізує не тільки напрямок міграційних потоків, а й демонструє наростання контрольних функцій держави у сфері територіальних переміщень населення. На основі проведеного аналізу розвиток міграційної політики в Радянському Союзі запропоновано розділити на кілька ключових етапів, кожен з яких відображає кардинальні зміни в політичному, економічному та соціальному житті країни. Виділено шість етапів міграційної політики в радянський період: початковий (20-ті роки ХХ ст.); довоєнний (1929–1941 рр.); воєнного часу (1941–1945 рр.); повоєнний (1945–1960 рр.); стабілізаційний (1960–1980 рр.); завершальний (1980–1991 рр.). Встановлено, що ХХ ст. для СРСР було століттям урбанізації та індустріалізації, розвиток яких відбувався в умовах соціально-політичних потрясінь. Перші чинники зумовили стратегічний напрям модернізації, другі – її конкретне втілення. У сукупності вони були головними координатами, що визначили пересування населення. При цьому темпи і просторовий перебіг урбанізації задали осьові вектори руху, а соціальні системи, що змінювалися, і різні потрясіння – його характер, пропорції, відхилення від головного напрямку. Відзначено, що міграційна політика в радянський період була зосереджена на управлінні внутрішніми міграційними процесами, в умовах фактично закритої для вільного в'їзду та виїзду країни. Регулювання цих процесів базувалося на суворій системі планів і адміністративних рішень, які були обов'язковими до виконання. Міграційна політика цілком залежала від тих цілей, які ставила перед собою держава, і яких вона намагалася досягти

завдяки стратегічним напрямом роботи в сфері міграції населення.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, міграційні процеси, УРСР, СРСР, індустріалізація, колективізація, війна.

Постановка проблеми. В історії вітчизняних міграційних процесів особливе місце посідає досвід радянського періоду, де міграційна політика була тісно пов'язана з ідеологічними, економічними та соціальними аспектами управління багатонаціональною державою. Формування та регулювання міграційної політики в СРСР уособлює унікальний досвід державної стратегії, спрямованої на оптимізацію розподілу трудових ресурсів, зміцнення федеративного устрою та підтримання ідеологічної стабільності. Вивчення історії міграційної політики в радянський період є критично важливим для розуміння, як підходи до управління міграційними потоками можуть впливати на національну економіку, соціальну стабільність і міжнародні відносини. Радянський період, що характеризується суворими обмеженнями на зовнішню міграцію, надає унікальні уроки щодо наслідків ізоляціоністської міграційної політики. Досвід Радянського Союзу демонструє, як рішення, ухвалені в царині міграційної політики, можуть довгостроково сформувати трудовий ринок, впливати на міжнародну конкурентоспроможність країни та її демографічну структуру. До того ж аналіз радянської міграційної політики дає змогу виявити як успішні практики, так і помилки, які можуть бути враховані на сучасному етапі існування України. Наприклад, використання цільової міграції для післявоєнного

розвитку територій показує потенціал міграції як інструменту відновлення. Однак жорсткі обмеження на виїзд та в'їзд підкреслюють ризики, пов'язані з ізоляціонізмом та його негативним впливом на розвиток країни. Вивчення зазначених аспектів дасть змогу сформувати збалансовану та гнучку вітчизняну міграційну політику, яка сприятиме соціально-економічному розвитку країни в повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальність проблем міграції населення та її регулювання зумовили інтерес багатьох учених до цієї теми. Зокрема, міграційним процесам і різним аспектам формування міграційної політики присвячені наукові роботи таких авторів, як О. Власюк, І. Горбачова М. Дущик, Н. Кочергіна, Е. Лібанова, О. Малиновська І. Майданік, Ю. Макогон, С. Пирожков, Л. Семів та ін. Однак гострота проблем і мінливість міграції як соціально-економічного явища зумовлюють необхідність подальших досліджень цієї проблематики.

Наше дослідження опиратиметься на різноманітні джерела, включно з архівними документами, статистичними даними, мемуарами і науковими роботами, присвяченими проблемі міграції, задля забезпечення його комплексності та об'єктивності.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей міграційної політики в радянський період.

Виклад основного матеріалу. Розвиток міграційної політики в Радянському Союзі ми розділили на кілька ключових етапів, кожен з яких відображає кардинальні зміни в політичному, економічному та соціальному житті країни:

1. Перший етап (20-ті роки ХХ ст.) – «початковий».

Початок ХХ ст. для українських територій, що входили до складу Російської Імперії, характеризувався бурхливими політичними та соціальними змінами, спричиненими закінченням Першої світової війни, революцією та зрештою розпадом Імперії. У результаті всіх цих подій стара імперська структура була зруйнована, і на її уламках почали формуватися нові державні утворення, включно з республіками, які пізніше увійшли до складу СРСР. Радянський Союз був офіційно утворений в 1922 році, однією із засновниць якого стала Українська Соціалістична Радянська Республіка¹. Нова держава одразу ж зіткнулась з низкою проблем: необ-

хідністю відбудови зруйнованої економіки та інфраструктури; необхідністю розроблення та реалізації власної міграційної політики, що ґрунтувалася на принципах соціалізму та централізованого планування тощо.

На зміну проведеній під час громадянської війни політиці воєнного комунізму прийшла нова економічна політика. НЕП ознаменувала собою перехід до часткової ринкової економіки, що надало більше можливостей для приватного підприємництва і стимулювало економічну активність. Водночас уряд ставив завдання максимально ефективно використати доступні трудові ресурси для відновлення і розвитку ключових галузей промисловості, покладаючи на міграцію у розв'язанні означених питань особливі надії. У жовтні 1922 року, у світлі необхідності розвитку трудових ресурсів і зміцнення економічного потенціалу окремих республік та всієї країни загалом, було розроблено й ухвалено земельні кодекси. Земельний кодекс УСРР 1922 року [1] містив Розділ IV «Про переселення» і передбачав цілеспрямоване розселення населення територією Союзу. Окремі питання намагалися вирішити за рахунок зовнішньої трудової міграції. Так, в 1928 році Пленум ЦК ВКП(б) постановив організувати систематичне залучення іноземних фахівців для роботи на радянських підприємствах.

Керівництво і контроль за переселенською справою, розробкою планів переселення, утворенням та підготовкою земельного фонду для переселення, організацією виходу, пересування і оселення переселенців, а також вжиттям заходів для фінансування переселення та виданням докладних правил про його умови і порядок покладалося на Народний комісаріат землеробства УСРР. Держава приділяла особливу увагу переселенню в райони, що потребували як розвитку, так і зміцнення військово-стратегічних позицій. До 1925 року, щоб систематизувати і прискорити процес міграції, ЦВК і РНК СРСР ухвалив Постанову «Про заснування Всесоюзного переселенського комітету при Центральному Виконавчому Комітеті Союзу РСР» від 10.04.1925 р. [2]. Всесоюзний переселенський комітет розробив амбітні плани, які передбачали переселення з 1926 року по 1931 рік приблизно 6 млн. осіб. Саме в цей період була запроваджена «організована форма забезпечення народного господарства робочою силою за рахунок добровільної міграції». Більшу частину переселенців

¹ З 10 березня 1919 року по 30 січня 1937 року республіка мала назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка». Згідно з Конституцією 1937 року, порядок слів у назві республіки було змінено на «Українська Радянська Соціалістична Республіка».

спрямовували на розвиток східних територій СРСР. Спочатку переселення стосувалося переважно селян, але незабаром до списків переселенців почали включати ремісників та робітників, проте їм дозволялося переселятися тільки на Далекий Схід. Також запроваджувався квотний порядок, згідно з яким із кожної сотні переселенців 45 мали бути вихідцями з РРФСР, 40 – з УСРР, а 15 – з БРСР. Перевагу в переселенні на нові території, за винятком Поволжя, надавали біднякам.

Для стимулювання переселення вводилася система пільг. Пільги для переселенців, із градацією залежно від регіонів, сприяли зміцненню кордонів і розвитку малонаселених територій, їх застосовували аж до кінця існування СРСР. Головним завданням цієї політики було залучення населення до постійного проживання в складних умовах нових територій, забезпечуючи їхній економічний і соціальний розвиток.

Міжнародна міграція, незважаючи на істотно скорочені порівняно з дореволюційним часом масштаби, також розглядалася як важливий чинник, що впливав на суспільні відносини і політичну стабільність суспільства. З цих позицій вирішувалися питання регулювання міжнародної міграції, незважаючи на декларації про відкритість країни. Серед таких питань було ставлення до «білої еміграції», імміграції військовополонених та інтернованих після закінчення Першої світової війни, оптації внаслідок розпаду Російської Імперії та утворення нових держав на території Російської Імперії. Проголошена «відкритість» СРСР для деяких груп іноземців змінилася регулюванням їхнього припливу, виходячи з внутрішніх економічних, політичних та інших інтересів. Так, протиріччя між характером сільськогосподарської імміграції та аграрною політикою, призвели до згортання сільськогосподарської імміграції. Ключовим питанням у 1920-ті роки стало питання про право на еміграцію населення СРСР [3]. За підсумком було прийнято рішення про запровадження обмежувальної політики Союзу щодо еміграції. Позиція виходила з уявлення про те, що, з огляду на внутрішні чинники розвитку країни, еміграційні процеси не мають «великих перспектив». Унаслідок цього у 20-ті роки сформувався політика закритості, що передбачала суттєві обмеження на виїзд із країни та в'їзд до неї. Це призвело до створення суворого регуляторного середовища, яке регламентувало міжнародні міграційні потоки, з одного боку, обмежуючи можливості для еміграції громадян, з іншого усе-таки передбачаючи можливість для

залучення іноземних спеціалістів, необхідних для розпочатої в 30-ті роки індустріалізації та модернізації економіки.

2. Другий етап (1929–1941 рр.) – «довоєнний».

30-ті роки ознаменувалися в СРСР періодом радикальних соціально-економічних змін, що об'єднали в собі процеси, пов'язані з індустріалізацією, колективізацією та масовими репресіями. Зазначені процеси мали глибокий вплив на міграційні тенденції всередині країни, а також сприяли формуванню нових демографічних і соціальних реалій. В основу міграційної політики лягла паспортизація міського населення та систематичний територіальний перерозподіл трудових ресурсів у різноманітних організованих формах. Впровадження паспортної системи в містах дало державі можливість здійснювати ефективний контроль за мобільністю трудового потенціалу в межах усієї країни. Водночас паспортизація обмежила пересування сільського населення, фактично закріплюючи його за місцем проживання в рамках державного регулювання міграційної активності.

Одне із основних завдань, яке намагалася виконати держава в 1929 році, було пов'язане з перебудовою управління переміщення населення в рамках широкомасштабних економічних проектів, пов'язаних із форсованим нарощуванням промислового потенціалу СРСР. З початком індустріалізації, запланованої як частина Першого п'ятирічного плану (1928–1932 рр.), потреба в робочій силі різко зросла. Це призвело до необхідності масового переміщення трудових ресурсів із сільської місцевості у міста. Основною метою було переміщення селян у стратегічно важливі промислові центри. На цей же час припав найбільш потужний потік економічної еміграції. Іноземні робітники, фахівці, техніки з провідних західних країн, переважно з Німеччини, приймалися на підприємства великої та дрібної промисловості УСРР в якості експертів, консультантів і навіть вчителів. У 1930 році XVI з'їзд ВКП(б) ухвалив Рішення про розширення практики надсилання радянських спеціалістів для навчання за кордон і про запрошення великої кількості робітників і спеціалістів до СРСР за умови використання їхнього досвіду і знань на підприємствах Радянського Союзу [3]. Згідно з Першим п'ятирічним планом в УСРР, де існувала необхідна ресурсна база, планувалося побудувати 400 нових промислових підприємств, згідно з Другим п'ятирічним планом – 1000 підприємств. У 30-ті роки було введено в експлуатацію Дніпровську ГЕС, Харківську ДРЕС-2, Криворізьку районну елек-

трянцю, Київську районну електростанцію (ТЕЦ-2), Штерівську ДРЕС, Зуївську ДРЕС, завод «Дніпроспецсталь», завод «Азовсталь», завод «Запоріжсталь», Харківський тракторний завод, Краматорський верстатобудівний завод, Криворізький металургійний завод та ін.

Індустріалізація призвела до значних змін у соціальній структурі суспільства. Селяни, які переїхали в міста, часто стикалися з труднощами адаптації до нових умов життя і роботи. Житлові умови були вкрай несприятливими, часто сім'ї розміщувалися в землянках, переповнених бараках та побутівках. Незважаючи на важкі умови, багато хто вбачав в індустріалізації шанс поліпшити своє економічне становище, забезпечити власне майбутнє та майбутнє своїх рідних, що сприяло міграції населення із сіл у міста.

Запущена наприкінці 20-х років і найактивніше проведена на початку 30-х років, колективізація являла собою політику примусового об'єднання селянських господарств у колгоспи і радгоспи. Метою цієї політики було не тільки збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, а й зміцнення контролю держави над сільським населенням і його ресурсами, спрощення переходу робочої сили і розподілу продуктів з аграрного сектору в індустріальний. Розпач і страх різних верств селянства перед репресіями та розкуркуленням змушували багатьох тікати, переселяючись у міста або навіть в інші регіони СРСР у пошуках безпеки та роботи. Розкуркулення передбачало проведення «кампаній із виселення» (депортація) куркулів та їхніх родин. За підрахунками історика і дослідника репресій В.М. Земскова, у 1930–1940 роках у куркульському засланні побувало 2,5 млн. осіб [3]. З політикою розкуркулення пов'язане посилення адміністративного регулювання міграції. В 1930 році Всесоюзний переселенський комітет було реорганізовано, його замінило Переселенське управління Народного комісаріату землеробства СРСР, що займалося проблемою «куркульського заслання». У 1933 році цю функцію з огляду на незадовільні результати роботи передали Всесоюзному переселенському комітету при РНК СРСР, який пропрацював до 1936 року. У 1936 році його функції перейшли до Переселенського відділу НКВС СРСР, а в 1939 році до новоствореного Переселенського управління при РНК СРСР. З території УСРР було депортовано близько 35 тисяч родин куркулів. Загалом примусових міграцій усередині країни в аналізований період зазнало близько 6 млн. осіб, а повоєнних репатріацій – 5-6 млн осіб. Проведена політика не тільки зруйнувала безліч жит-

тів і родин, а й сприяла розселенню значних мас населення по всій країні, що залишило негладимий слід у пам'яті українського та інших народів СРСР.

Індустріалізація, колективізація та масові репресії стали каталізаторами як примусової, так і добровільної міграції. У пошуку кращих умов для життя селяни масово мігрували із сільських районів до міських агломерацій, де очікували знайти більше економічних можливостей і соціальної мобільності. Зі свого боку робітники, які брали активну участь в індустріалізації, також виявляли міграційну активність, переміщуючись з одного підприємства на інше в пошуках кращих умов праці. Переміщення величезних мас людей руйнували традиційні громадські зв'язки та змінювали соціальний ландшафт. У містах, куди прагнули переїхати багато колишніх селян, виник гострий дефіцит житла і соціальної інфраструктури, що погіршувало і без того не стабільне становище. Такі міста, як Харків, Запоріжжя, Дніпропетровськ та ін., переживали бурхливе зростання, стаючи центрами нових промислових можливостей, але й нових соціальних проблем. Так, якщо в Харкові в 1926 році проживало близько 409 тис. осіб, то до 1939 року чисельність населення міста зросла і становила 832 тис. осіб. У Запоріжжі в 1926 році проживало 55 тис. осіб, а в 1939 році 289 тис. осіб. У Дніпропетровську в 1926 році проживало 187 тис. осіб, а в 1939 році 527 тис. осіб. Загалом 30-ті роки в СРСР були періодом глибоких, багато в чому болісних змін, коли міграційна політика тісно перепліталася з державними стратегіями управління і контролю населення, справляючи вирішальний вплив на долі мільйонів радянських громадян. Другий етап став часом значних соціально-економічних трансформацій, що ґрунтувалися на масовій міграції, які заклали фундамент для подальшого розвитку радянської держави. У міграційній політиці домінували примусові методи переселення. Масово здійснювалася депортація розкуркулених селян на нові місця поселення для залучення їх у сільське господарство, переміщення ув'язнених у північні райони країни для залучення їх до праці у видобувній промисловості, під час будівництва транспортних магістралей тощо. Використання примусової праці ув'язнених посіло важливе місце в економіці СРСР. Наприкінці 30-х років, після початку нової Світової війни, держава розпочала зачистку прикордонних територій і переселення з них жителів (за етнічними ознаками) в інші регіони. Регіони, що зазнали депортацій,

ставали безлюдними, що також вимагало їх заселення.

Не можна сказати, що в міграційній політиці застосовувалися суто примусові методи переселення, хоча вони і були домінуючими. Держава заохочувала добровільну міграцію, розвивалася система пільг для переселенців. Одним зі значущих аспектів територіальної реаллокації трудових ресурсів стали громадські заклики. Ці заходи стали масовою формою мобілізації населення для роботи в ключових, нерідко віддалених регіонах країни. Ключовими характеристиками громадських закликів були добровільність та орієнтування на молоде покоління громадян СРСР, які й становили переважну більшість учасників цих міграційних потоків. Такий підхід демонструє прагнення держави максимально ефективно використовувати потенціал молоді для досягнення стратегічних цілей розвитку та зміцнення економічної безпеки країни. Міграційна політика заохочувала різноманітні заклики та рухи, які сприяли міграції населення. У цьому контексті особливо варто відзначити так званий «хетагурівський рух», ініційований з метою організації переселення жінок у регіони з переважаючим чоловічим населенням, що сприяло досягненню гендерного балансу.

3. Третій етап (1941–1945 рр.) – «воєнного часу».

Наступний етап ми пов'язуємо з початком Великої Вітчизняної війни, під час якої міграційна політика СРСР зазнала кардинальних змін, ставши частиною державної стратегії виживання. Воєнні роки ознаменувалися двома ключовими аспектами: масштабною евакуацією населення і промислових об'єктів із західних територій (зокрема й УРСР) в її глиб та формуванням «трудова армія».

Після німецького вторгнення в червні 1941 року, радянський уряд розпочав одну з найбільших в історії операцій з евакуації. 26 червня 1941 в УРСР створено Республіканську комісію з евакуації Мільйони людей і тисячі підприємств було перевезено з прифронтових зон у безпечніші регіони Уралу, Сибіру та Середньої Азії. Найбільшу кількість індустріальних об'єктів (550) та людей (17 мільйонів) було евакуйовано з УРСР. Переміщені підприємства були швидко відновлені та включені в роботу в нових місцях, що дало змогу СРСР збільшити обсяги виробництва військової продукції. Евакуація не тільки зберегла критично важливі для військового виробництва промислові потужності, а й зберегла мільйони життів – робітників, службовців, членів їх сімей. Під час ВВВ евакуації

знало понад 25 млн. громадян СРСР, багато з яких після закінчення війни залишилися проживати в східних регіонах Союзу. Держава проводила цілеспрямовану політику щодо передачі дітей-сиріт на патронування, а також в опіку та усиновлення. В окремих республіках отримав розвитку та масовості рух за усиновлення евакуйованих дітей-сиріт. Евакуація призвела до значних соціальних змін у радянському суспільстві. Слід відзначити, що війна сприяла зростанню соціальної мобільності, особливо серед жінок, які знайшли нові можливості для працевлаштування та соціальної активності. Воєнні роки також прискорили процеси урбанізації та індустріалізації у східних та центральних регіонах СРСР.

Для посилення військово-промислового потенціалу системно почала застосовуватись трудова повинність, створювались «трудова армія». Кістяк трудармій становили: іноземні громадяни (етнічні німці, фіни, румуни, угорці, італійці); радянські громадяни, які були засуджені за кримінальні злочини; радянські громадяни, яких вважали «неблагонадійними» (насамперед ті, хто тривалий час проживав на окупованих територіях СРСР). Ці армії були мобілізовані для роботи в шахтах, на будівництві оборонних споруд, лісозаготівлі тощо. Умови праці були вкрай важкими, трудармійці не вважалися вільними людьми, а контроль за їх утриманням покладався на НКВС СРСР.

Загалом міграційна політика у воєнні роки глибоко вплинула на демографічну карту Радянського Союзу, сприяла «великому змішанню народів», зумовивши безліч змін у соціальній структурі суспільства, наслідки яких відчуваються й до сьогодні.

4. Четвертий етап (1945–1960 рр.) – «повоєнний».

Після закінчення Другої світової війни Радянський Союз зіткнувся з грандіозним завданням, яке стосувалося відбудови тих регіонів країни, що постраждали через бойові дії та зазнали суттєвих руйнувань. Міграційна політика в цей період була тісно пов'язана з зусиллями, що докладалися на всіх рівнях щодо реконструкції та економічного відновлення, в основі якої лежав цілеспрямований і організований підхід до розселення та працевлаштування населення.

Одним із перших кроків у повоєнній міграційній політиці стало забезпечення повернення мільйонів евакуйованих громадян у їхні вихідні регіони. Цей процес виявився складним і багатоступеневим, оскільки багато територій залишалися замінованими, а житловий фонд та інфраструктура вимагали системного відновлення.

Уряд активно залучив поверненців до процесів реконструкції, надаючи їм роботу на відновлюваних промислових об'єктах та сільськогосподарських проєктах.

Другим важливим напрямом стало стимулювання переселення населення для освоєння менш розвинених регіонів країни. У 1949 році створюється Головне переселенське управління при Раді міністрів СРСР. Влада пропонувала для переселенців різні пільги і соціальні преференції, що сприяли заселенню та освоєнню нових територій. Ця політика була спрямована на розвантаження західних територій і стимулювання економічного розвитку східних територій СРСР. Тільки за десятиліття 1950–1960 рр. вона дала Далекому Сходу понад 650 тис. осіб.

Отже, повоєнний період в історії СРСР був часом активної міграційної діяльності, спрямованої на відновлення зруйнованої війною країни, соціальну стабілізацію та демографічний розвиток, що в підсумку сприяло формуванню нового вигляду радянського суспільства і держави. Поставлені завдання вимагали мобілізації значних трудових ресурсів та їх цілеспрямованого використання. У зазначений період організовані форми переселення досягли свого апогею, забезпечуючи необхідну концентрацію робочої сили в ключових секторах країни. Основні форми організованого переселення включали: організований набір робітників, сільськогосподарське переселення родин, громадські заклики та масові переведення працівників в іншу місцевість. Наведені заходи були спрямовані на оптимізацію розподілу трудових ресурсів по всій країні і мали яскраво виражений трудовий характер. При цьому саму міграцію не можна схарактеризувати як добровільну, у комплексі вона являла собою «спрямування та розподіл, організовані на основі обов'язкових інструкцій та планів».

5. П'ятий етап (1960–1980 рр.) – «стабілізаційний».

Цей етап в історії Радянського Союзу характеризується продовженням інтенсивної індустріалізації та урбанізації, що істотно вплинуло на міграційні процеси в країні. Стабілізація внутрішньої політики та економічне зростання зумовили нові тенденції в переміщенні населення.

60-ті роки ознаменувалися активним зростанням міського населення. Великі промислові центри УРСР, такі як Харків, Київ, Донецьк, Луганськ та ін., що сформувалися внаслідок індустріального буму, приваблювали трудові ресурси з усього СРСР. Державна політика стимулювала переїзд кваліфікованих робітників

і спеціалістів до УРСР, надаючи різноманітні пільги. Урбанізація супроводжувалася будівництвом нових житлових масивів, шкіл, лікарень і культурних установ, що робило міський побут порівняно із сільським привабливішим.

Із 70-х років починається новий етап активного освоєння Сибіру, пов'язаний із відкриттям великих родовищ природних ресурсів. Уряд СРСР організовував масштабні кампанії із залучення робітників та спеціалістів для роботи у віддалених, але стратегічно важливих промислових об'єктах з видобутком та переробкою корисних копалин. У рамках цієї політики було створено цілі міста, населення яких працювало на «містоутворюючих підприємствах».

Незважаючи на державну підтримку урбанізації, дедалі більше виявлялися проблеми пере-населеності та дефіциту житла у великих містах. Також посилювалася соціальна стратифікація, і багато переселенців із сільських місць, стикаючись із труднощами адаптації до міського життя та інтеграції в міські спільноти, поверталися «в село». Варто підкреслити, що радянський уряд намагався розв'язати ці питання через програми з будівництва доступного житла та розвитку соціальної інфраструктури, але ці заходи, у зв'язку зі зростанням населення, не могли вирішити наявні проблеми повністю.

В аналізований період було легалізовано процедуру еміграції з СРСР. Насамперед виїзд було дозволено за квотою особам єврейської національності, надалі дозволи на виїзд отримали і «радянські німці». Що стосується процесів імміграції, то з кінця 60-х років СРСР починає проводити роботу із залучення робітників із соціалістичних країн. Однією з перших ухвалено Угоду між урядами СРСР і КНДР про співробітництво в заготівлі лісу на території СРСР для потреб народного господарства КНДР від 02.03.1967 р. [4]. У середині 70-х років, задля реалізації великомасштабних інтеграційних проєктів, спостерігалось значне посилення трудової імміграції з країн Східної Європи, а пізніше до цього потоку долучилися робітники з Куби та В'єтнаму. Загальна чисельність іноземних робітників і фахівців варіювалася від 15 до 30 тис. осіб. СРСР розглядав залучення іноземної робочої сили як один із механізмів цільового кредитування. Такі кредити призначалися для створення певних експортних потужностей і погашалися за рахунок поставок продукції, виробництва якої було налагоджено з використанням цих кредитів. Заробітна плата іноземних працівників розподілялася таким чином, що лише частина надходила безпосередньо самим працівникам,

а частина, що залишилася, перераховувалася державам, які їх спрямували, що свідчило про складну і багаторівневу економічну взаємозалежність, яка існувала в межах соціалістичного табору.

6. Шостий етап (1980–1991 рр.) – «завершальний».

В останнє десятиліття існування Радянського Союзу процеси формування міграційної політики залишалися тісно інтегрованими в загальнодержавні стратегії соціально-економічного розвитку. Міграційна політика була зосереджена, як і в попередні етапи, переважно на регулюванні внутрішньої міграції. Спостерігалася активізація зусиль із систематизації та оновлення законодавчої бази з питань міграції, громадянства, в тому числі: реєстрації та обліком громадян, контролем над дотриманням правил перебування іноземців на території Союзу тощо. Було ухвалено низку законодавчих актів, що відображали сувору державну позицію, спрямовану на реалізацію комплексу обмежувально-розподільчих заходів, зокрема щодо виїзду та в'їзду в країну.

У цей період було усвідомлено необхідність розвитку малих міст, що призвело до посилення регуляторних заходів в системі управління міграційними процесами. Управління здійснювалося не тільки за допомогою «прописки», а й через економічні інструменти, зокрема, шляхом обмеження капітальних вкладень у промисловість. Особливо значущою була введена в 1981 році заборона на будівництво нових промислових підприємств та заборона на розширення вже наявних у 91 великому місті СРСР. Також було обмежено промислове будівництво в 57 містах СРСР. Подальший розвиток промислових потужностей у цих містах можна було здійснювати винятково за рахунок реконструкції та технічного переоснащення, за умов дотримання трьох ключових обмежень: без збільшення чисельності працівників, без розширення виробничих площ і без збільшення обсягу шкідливих стоків і викидів. Крім того, було запроваджено обмеження на приймання на роботу осіб, які не проживають у даному місті або його приміській зоні, що фактично зробило $\frac{2}{3}$ міст СРСР із населенням понад 100 тис. осіб «закритими» для мігрантів.

Держава прагнула до балансування урбанізаційних тенденцій, запобігала надмірному зростанню великих міст, прагнучи забезпечити рівномірний розвиток всіх територій. Водночас

тривала робота із залучення трудових іммігрантів з-за кордону. Так, між Урядом СРСР і Урядом СРВ було підписано Угоду «Про направлення і прийом в'єтнамських громадян на професійне навчання і роботу на підприємствах і в організаціях СРСР» від 02.04.1981 р. Процес міграції з В'єтнаму на той час мав елементи навчання робітничим професіям, після чого, як правило, мігранти залишалися працювати на тих самих підприємствах як висококваліфіковані робітники. У 1981–1991 рр. відбулася широкомасштабна хвиля навчальної та трудової імміграції з В'єтнаму в СРСР. За 10 років було прийнято 103 392 осіб на близько 400 промислових підприємств у 7 радянських республіках. На окремих підприємствах в'єтнамці становили 10–15% чисельності робочого колективу. Про економічну вигоду цієї форми співробітництва для СРСР свідчить той факт, що якщо спочатку приймання в'єтнамських робітників здійснювали чотири союзні міністерства, то згодом – уже понад 30 міністерств і відомств [3]. Держава продовжувала використовувати міграцію як інструмент політичної та культурної інтеграції, що за ідеєю керівників країни мало сприяти формуванню нового «відкритого» радянського суспільства.

Висновки і пропозиції. Насамкінець слід підкреслити, що міграційна політика в радянський період була зосереджена на управлінні внутрішніми міграційними процесами, в умовах фактично закритої для вільного в'їзду та виїзду країни. Регулювання цих процесів базувалося на суворій системі планів і адміністративних рішень, які були обов'язкові до виконання. Міграційна політика цілком залежала від тих цілей, які ставила перед собою держава, і яких вона намагалася досягти завдяки стратегічним напрямом роботи в сфері міграції населення. Аналіз міграційної політики СРСР дає змогу глибше зрозуміти механізми управління і контролю міграції в країні з жорстко вибудованою вертикаллю влади.

Політичні, економічні та соціальні трансформації, що відбулися після розпаду СРСР, поставили перед Україною нові виклики, які вона намагалася вирішити за допомогою оновленої міграційної політики. Зміни радикально модифікували характер, мотивацію і напрями міграційної поведінки населення, вплинули на масштаби і структуру міграційних потоків. Окреслені процеси будуть розглянуті нами в подальших наукових дослідженнях.

Література:

1. Земельний кодекс УСРР зі змінами до 1 лютого 1928 року та з алфавітним покажчиком. Харків, 1928. 54 с.
2. Про заснування Всесоюзного переселенського комітету при Центральному Виконавчому Комітеті Союзу РСР: Постанова ЦВК і РНК СРСР від 10.04.1925 р. URL: <https://www.libussr.ru/infdoc2.htm>
3. Рекомендації Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях від 30.11.2023 р. № 36 (46). URL: <https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads>
4. Про співробітництво в заготівлі лісу на території СРСР для потреб народного господарства КНДР: Угода між урядами СРСР і КНДР від 02.03.1967 р. URL: <https://www.libussr.ru/infdoc2.htm>
5. Габрелян А.Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференції МЦНД*, 2021. DOI: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
6. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану ринку робочої сили в світі та в Україні. *Траєкторія науки*. 2020. № 6 (10). С. 2001–2013.
7. Kreminsky O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskiy O. Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*. 2024. Vol. 1. № 43. P. 21–24.
8. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O., Gabrielyan A. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*. 2021. № 3(32). DOI: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550>
2. Pro zasnovannia Vsesoiuznoho pereselenskoho komitetu pry Tsentralnomu Vykonavchomu Komiteti Soiuzu RSR: Postanova TsVK i RNK SRSR vid 10.04.1925 r. [On the establishment of the All-Union Resettlement Committee under the Central Executive Committee of the Union of the SSR]. Available at: <https://www.libussr.ru/infdoc2.htm>
3. Rekomendatsii Komitetu z pytan etyky shchodo prypynennia (obmezhenia) vykorystannia dzherel informatsii derzhavy-ahresora v naukovykh publikatsiakh vid 30.11.2023 r. № 36 (46) [Recommendations of the Ethics Committee regarding the termination (restriction) of the use of information sources of the aggressor state in scientific publications dated November 30, 2023 No. 36 (46)]. Available at: <https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads>
4. Pro spivrobitnytstvo v zahotivli lisu na terytorii SRSR dlia potrebu narodnoho gospodarstva KNDR: Uhoda mizh uriadamy SRSR i KNDR vid 02.03.1967 r. [On cooperation in forest harvesting on the territory of the USSR for the needs of the national economy of the DPRK]. Available at: <https://www.libussr.ru/infdoc2.htm>
5. Habrelian A. Yu. (2021) Vektor rozvytku Ukrainy: dylema vyboru [Ukraine's development vector: a dilemma of choice]. *Materialy konferentsii MTsND*. DOI: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
6. Habrelian A. Yu. (2020). Analiz suchasnoho stanu rynku robochoi syly v sviti ta v Ukraini [Analysis of the current state of the labor market in the world and in Ukraine]. *Traiektoriia nauky*, no. 6 (10), pp. 2001–2013.
7. Kreminsky O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskiy O. (2024) Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, vol. 1, no. 43, pp. 21–24.
8. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O., Gabrielyan A. (2021) Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, no. 3(32). DOI: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550>

References:

1. Zemelnyi kodeks USRR zi zminamy do 1 liutoho 1928 roku ta z abetkovym pokazhchykom [The Land Code of the USSR with changes until February 1, 1928 and with an alphabetical index]. Kharkiv. (1928). 54 p.

Summary. The article is devoted to the study of migration policy in the Soviet period. The analysis of the USSR migration policy allows for a deeper understanding of the mechanisms of migration management and control in a country with a rigidly structured vertical of power. The author analyzes not only the direction of migration flows, but also demonstrates the growth of the state's control functions in the field of territorial movements of the population. Based on the analysis, the author proposes to divide the development of migration policy in the Soviet Union into several key stages, each of which reflects fundamental changes in the political, economic and social life of the country. The author identifies six stages of migration policy in the Soviet period: initial (20s of the twentieth century); pre-war (1929–1941); wartime (1941–1945); post-war (1945–1960); stabilization (1960–1980); and final (1980–1991). It is established that the twentieth century for the USSR was a century of urbanization and industrialization, the development of which took place in the context of socio-political upheavals. The first factors determined the strategic direction of modernization, the second – its specific implementation. Together, they were the main coordinates that determined the movement of the population. At the same time, the pace and spatial course of urbanization set the axial vectors of movement, while changing social systems and various shocks determined its nature, proportions, and deviations from the main direction. It is noted that migration policy in the Soviet period was focused on managing internal migration processes, in a country that was virtually closed to free entry and exit. The regulation of these processes was based on a strict system of plans and administrative decisions that were binding. Migration policy was entirely dependent on the goals set by the state, which it tried to achieve through strategic directions of work in the field of migration.

Key words: migration, migration policy, migration processes, Ukrainian SSR, USSR, industrialization, collectivization, war.